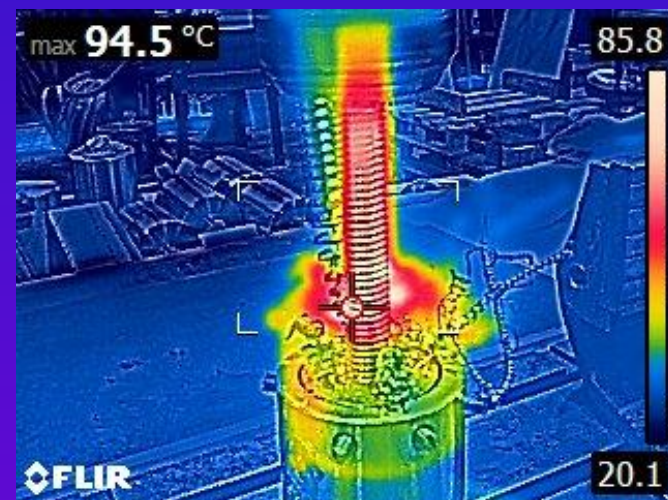

Kvantifikace tribologických vlastností procesních kapalin v extrémních technologických podmínkách zatěžování

Blok M – Maziva a provozní kapaliny
Odborný garant: Ing. Petr Dobeš, CSc.

Prof. Ing. Miroslav PÍŠKA, CSc.

Extrémní technologické podmínky zatěžování

vysoká teplota

kryogenní teplota

vysoké kontaktní tlaky

podtlak, vakuum

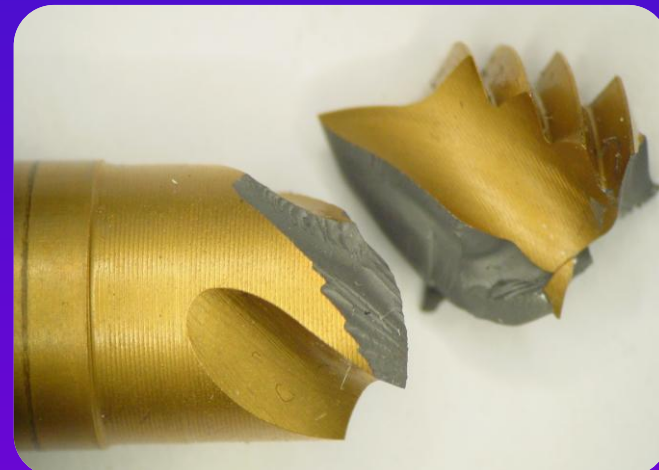
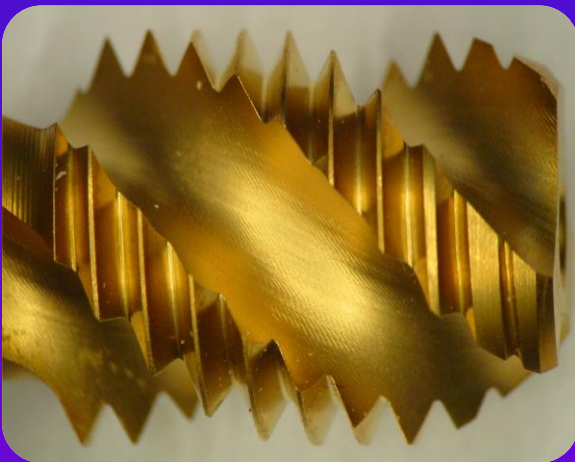
vysoké rychlosti tření

chemicky agresivní
prostředí

+ jejich kombinace

Důsledky těchto podmínek zatěžování

- snížení výkonu zařízení
- energetické a finanční ztráty
- neefektivní provoz
- hlučnost
- nepřesnost mechanismů
- selhání funkčnosti zařízení, lom nástrojů, havárie

Účinná tuhá maziva

měkké kovy (200-600°C)

(Cu, Pb, Ag, Ni, In)

oxidy kovů (600-900°C)

(Al₂O₃, PbO, TiO₂, Bi₂O₃)

polymery <0°C

(PI, PTFE, PEEK) (až -269°C)

alkalické fluoridy (500-800°C)

(CaF₂, BaF₂, CeF₂, TeF₂)

intermetalika (600-1000°C)

(Ni₃Al, Ni₃Si, NiAl, TiAl)

na bázi uhlíku (300-500°C)

(dle sp-vazeb; grafen/oxidy grafenu); řada struktur

nitridy, karbidy, boridy (600-900°C)

(TiN, h-WC, h-BN, ZrN)

dichalkogenidy (300-500°C)
přechodných kovů (TMD)

MX₂: M – Mo, W, Ga; X-S, Se, Te

– obvykle střídání silných vazeb kovalentních a slabých van der Waalsových

Formy vazeb maziv

volné částice
(přísady do směsí)

**Suspenze, aditivované
emulze (EP aditiva)**

**vázané ve formě
past a mýdel**

vázané ve formě laků

kompozice
(intermetalika)

**vázané galvanickým
pokovením**

vázané ve formě povlaků
(PVD, laserové plátování)

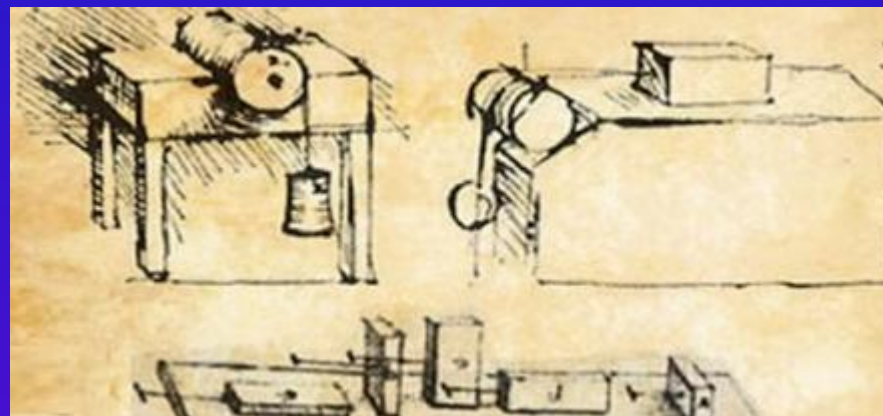
Zkoušky maziv

Řada standardizovaných metod (kolík/kulička/disk vs disk/disky), první testy prováděl již Leonardo Da Vinci, pak Pieter van Musschenbroek a řada dalších vědců.

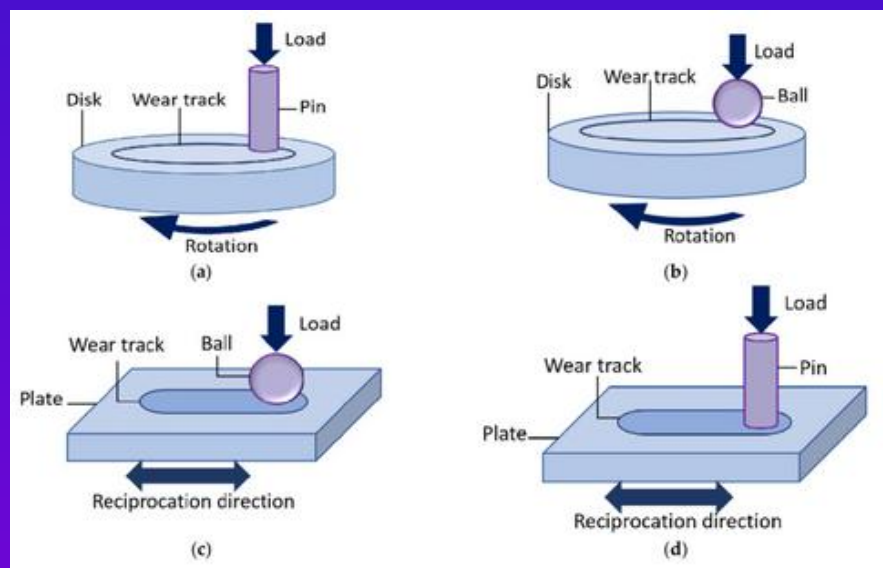
laboratorní

provozní

speciální, smluvní

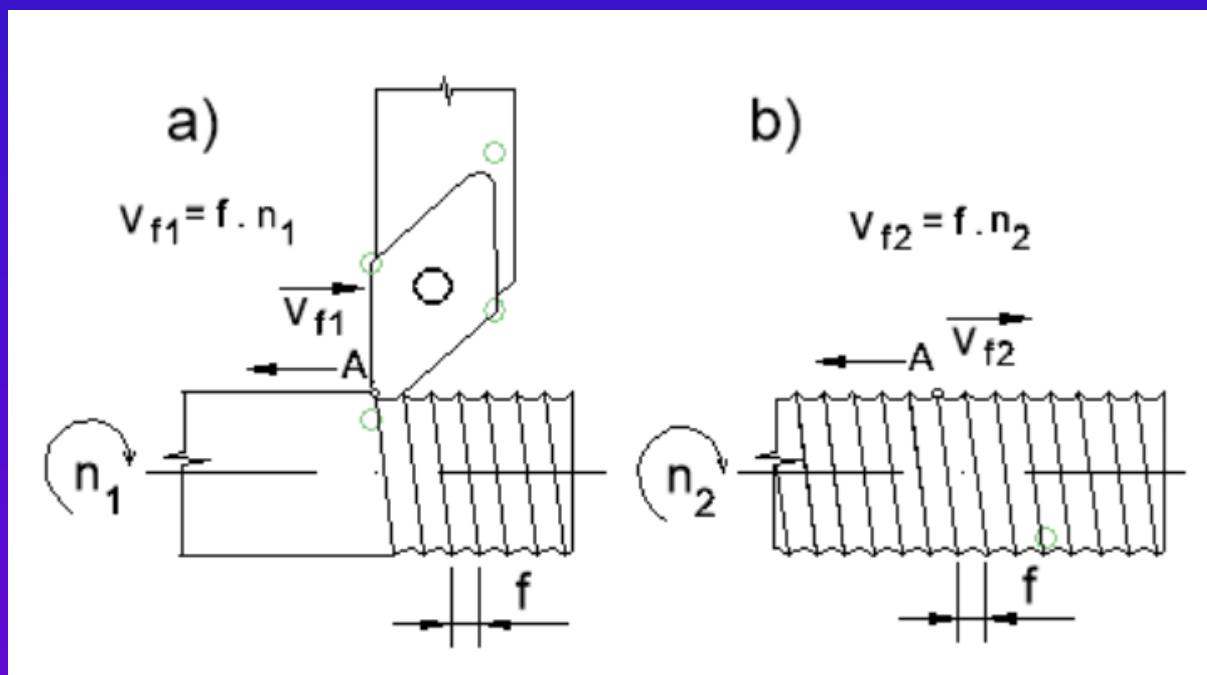
Zdroj: The Converstaion

Zdroj: The ResearchGate

Určité problémy laboratorních zkoušek

- nevystihují zcela provozní podmínky zatěžování maziv
- někdy problematická interpretace výsledků a predikce chování maziv v reálné praxi
- vliv přípravy vzorků na dosažené výsledky

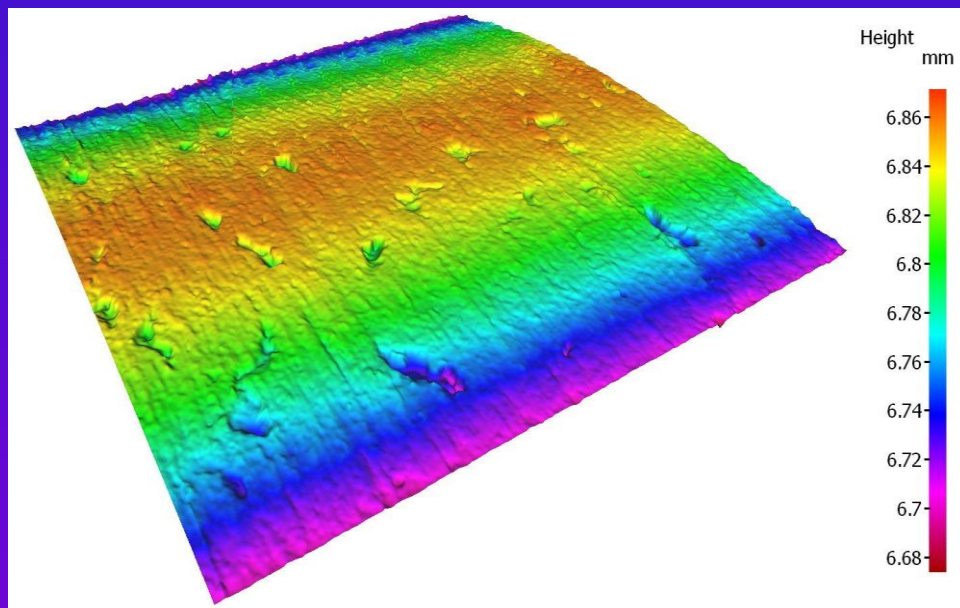
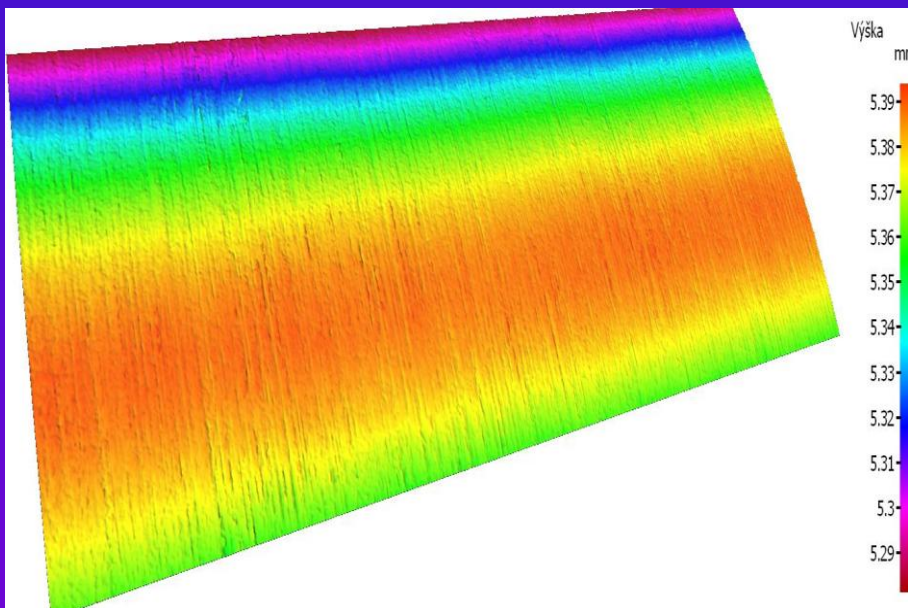

a) při výrobě

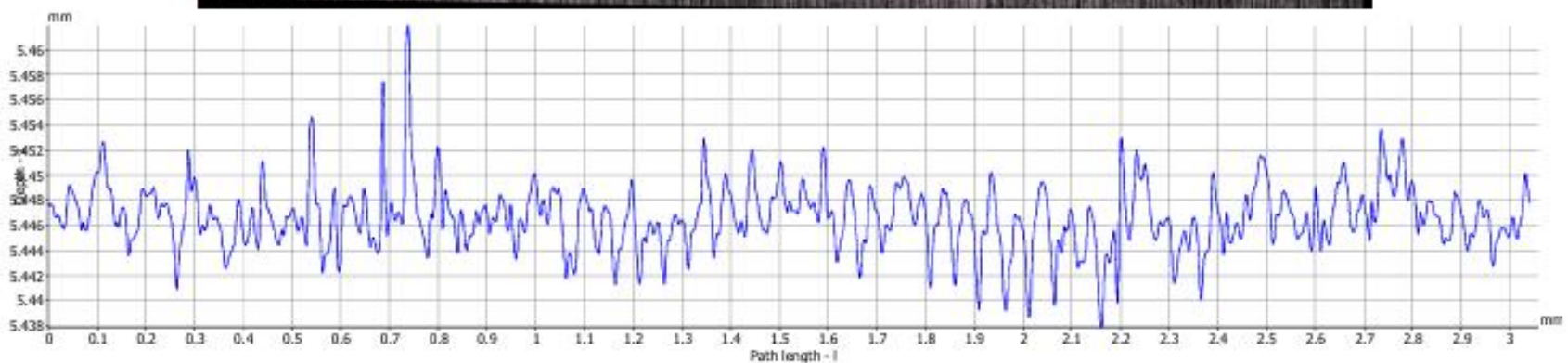
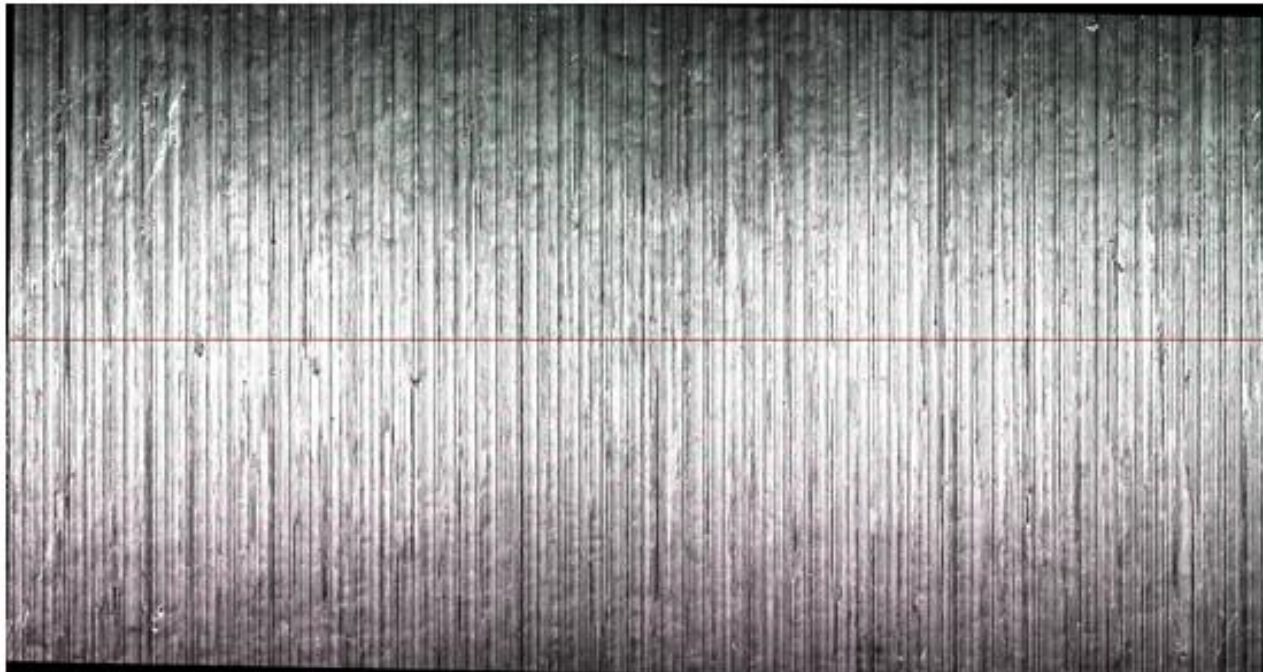
b) při vlastní funkci součásti

Základní úloha – definice reálného povrchu součástí

- poměrně složitý problém, navíc časově proměnný
- vyšší efekty různých vlivů se projevují při extrémních podmínkách zatěžování
- dnes – vědní disciplína, charakterizující povrchy v 3D parametrech

Měření primárního profilu

Pa: 1.873 μ m
Pq: 2.553 μ m
Pz: 14.407 μ m

Analýza amplitudových charakteristik povrchu (zjednodušeně)

Změřený reálný, primární profil:

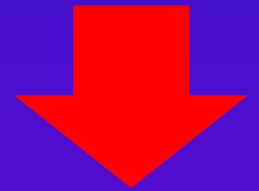
- po aplikaci tvarového filtru – základní profil:

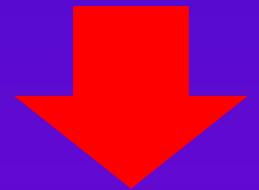
- po aplikaci filtru vlnitosti:

- po aplikaci filtru drsnosti:

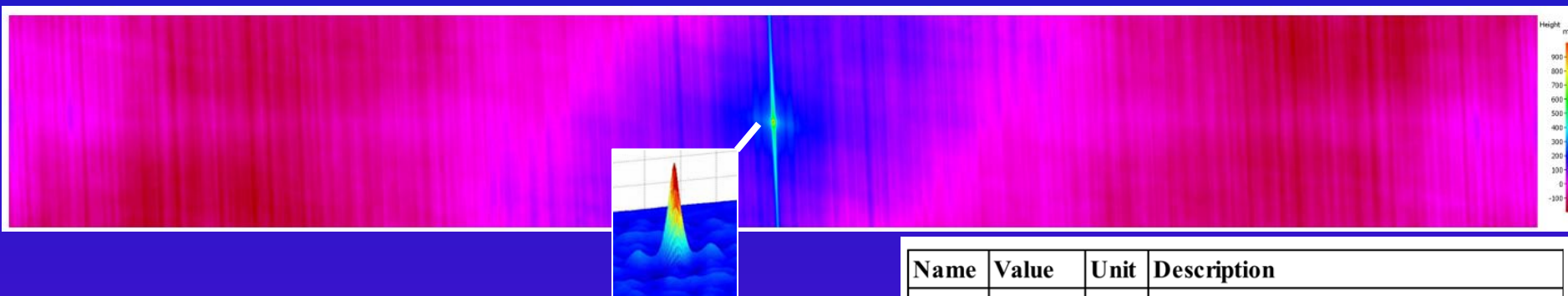
W_a, W_q, W_z , atd.

R_a, R_q, R_z , atd.

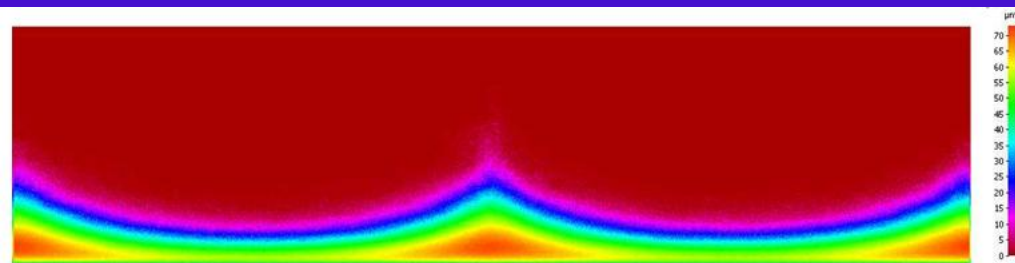
Pokročilejší 2D/3D analýzy povrchu

Textura povrchu – autokorelační funkce

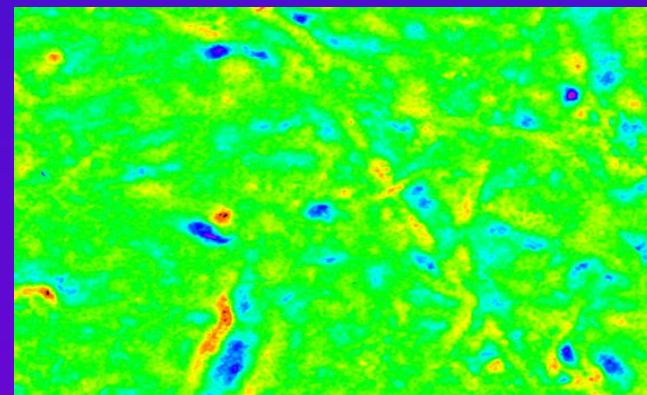
Name	Value	Unit	Description
Sal	66.988	μm	Auto correlation length.
Str	0.165		Texture aspect ratio ($0 \leq \text{Str} \leq 1$).
Std	-87.600	°	Texture direction (°).
Stdi	0.358		Texture direction index ($0 \leq \text{Stdi} \leq 1$).
angle	n.a.	°	Manually measured angle

Plošná analýza gradientů v povrchu

Name	Value	[u]	Description
Slope of Maximum	7.9956	°	Slope of most frequent gradient
Angle X/Y of Maximum	355.6265	°	Angle in X/Y plane of most frequent gradient
Percentage of Maximum	0.0069	%	Percentage of most frequent gradient
Discretization Slope	0.3604	°	Slope range of one measure point
Discretization Angle X/Y	0.3614	°	Angle range of one measure point

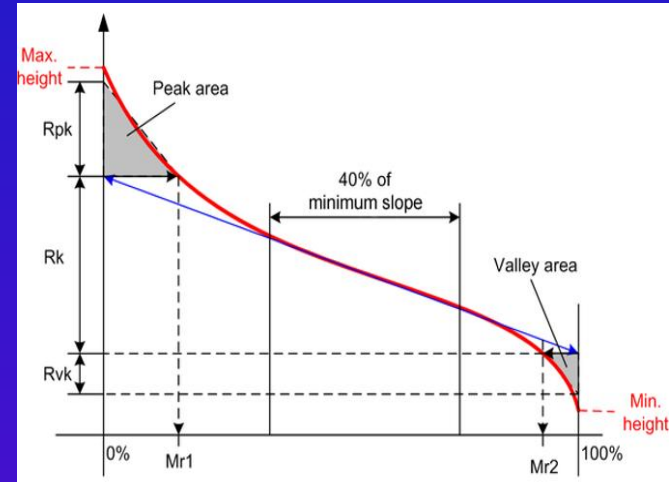
EM - distribuce fází v povrchu

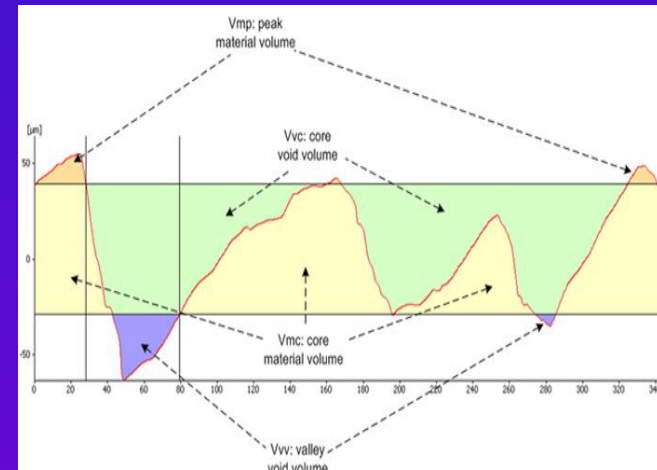
Analýza nosného podílu:

Abbot – Firestoneova křivka

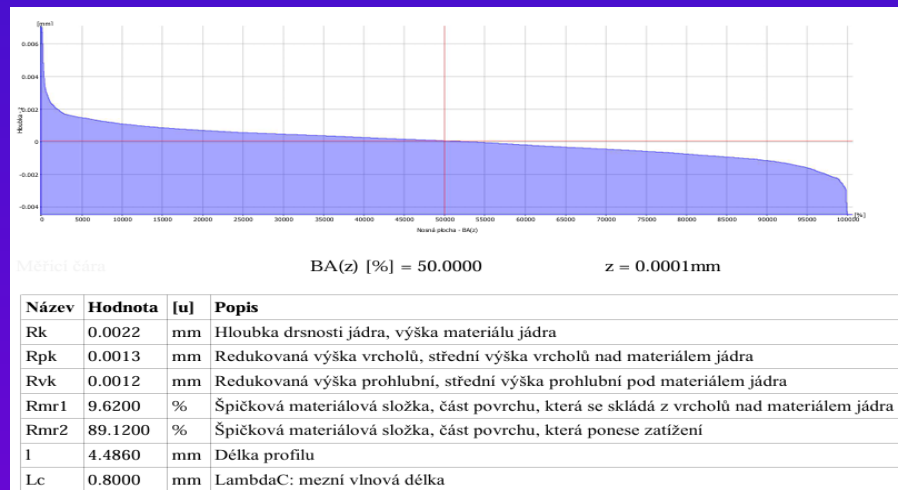
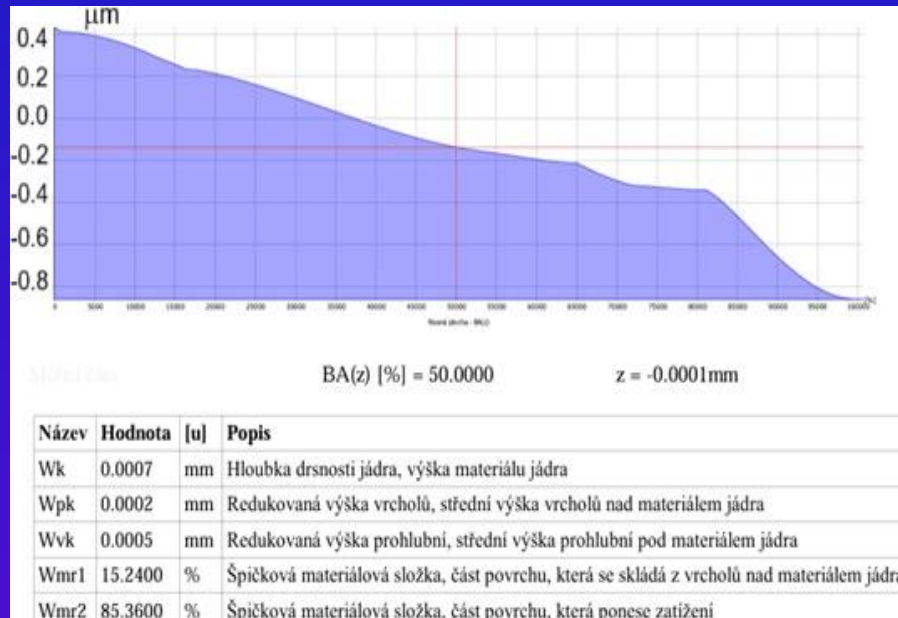
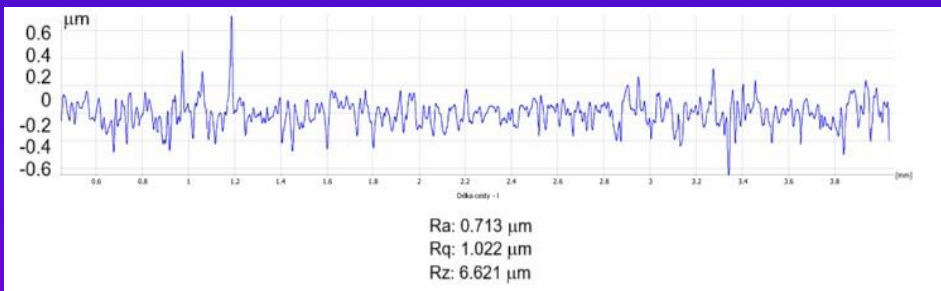
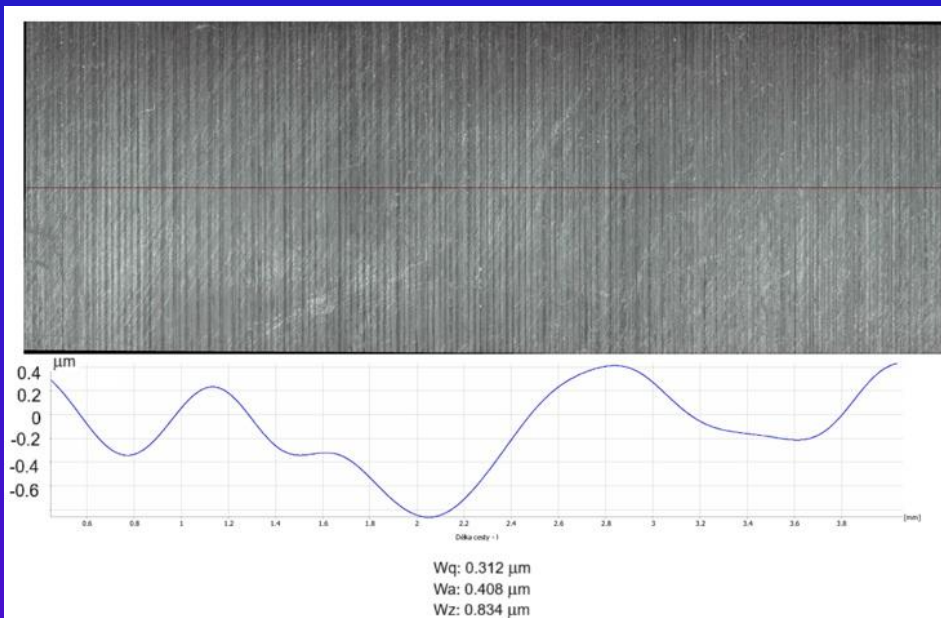
2D

3D

Nosný podíl – z vlnitosti a drsnosti

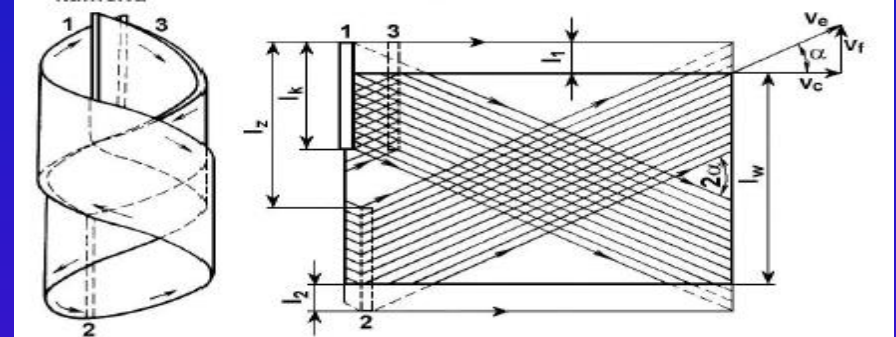
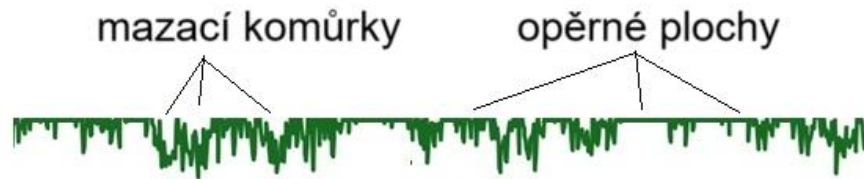

Konvenční řešení zlepšení mazání a únosnosti

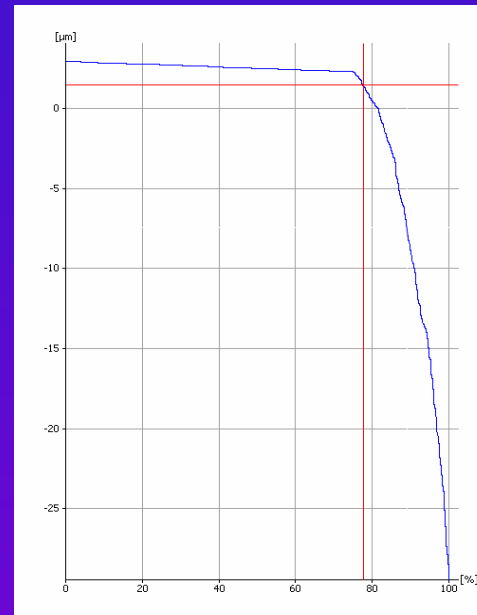
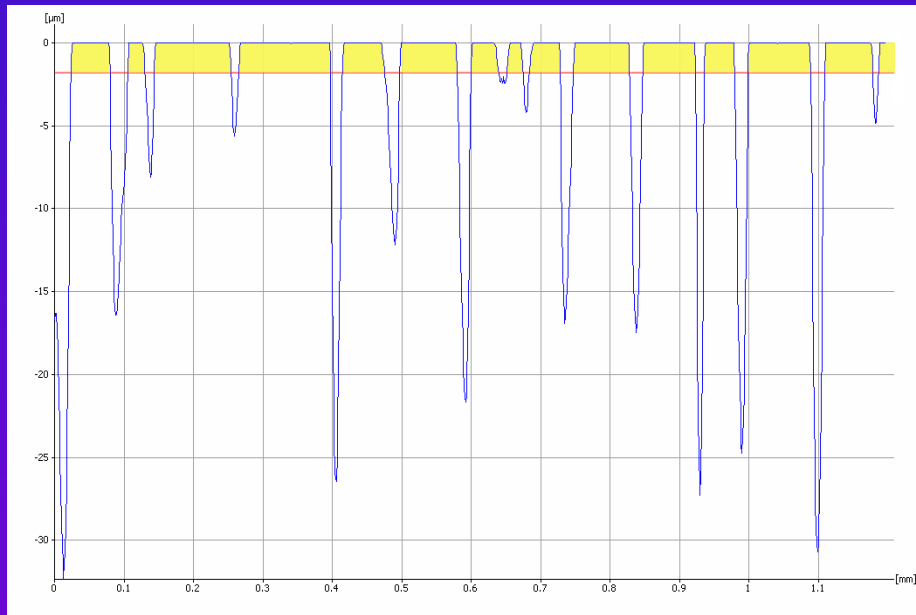
Výchozí povrch

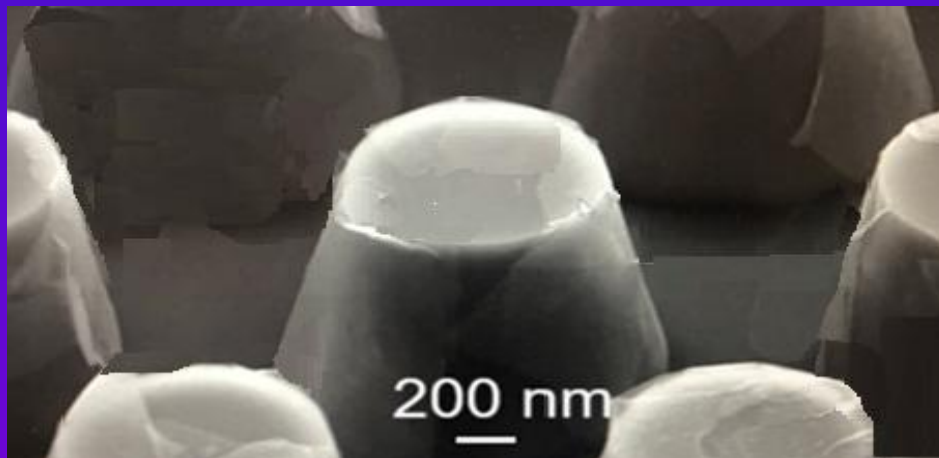
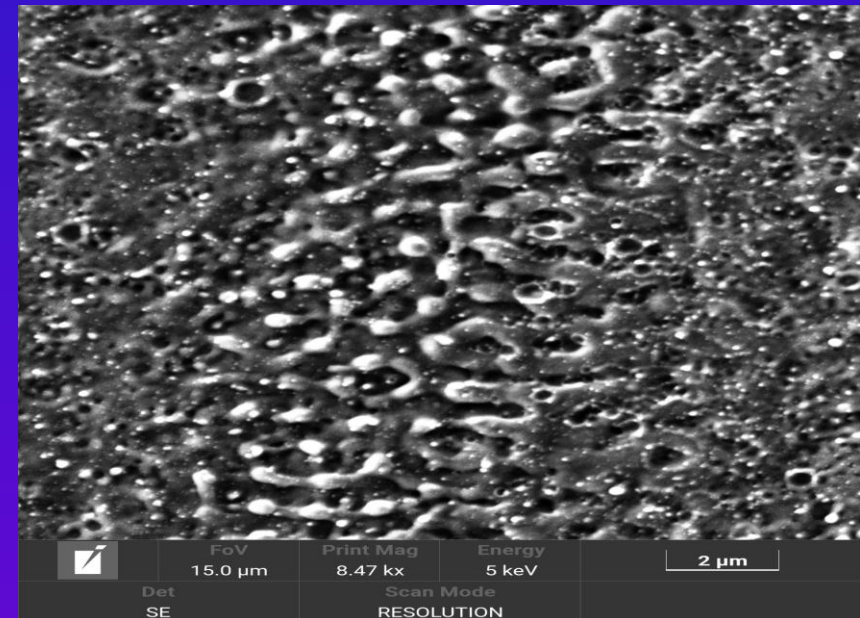
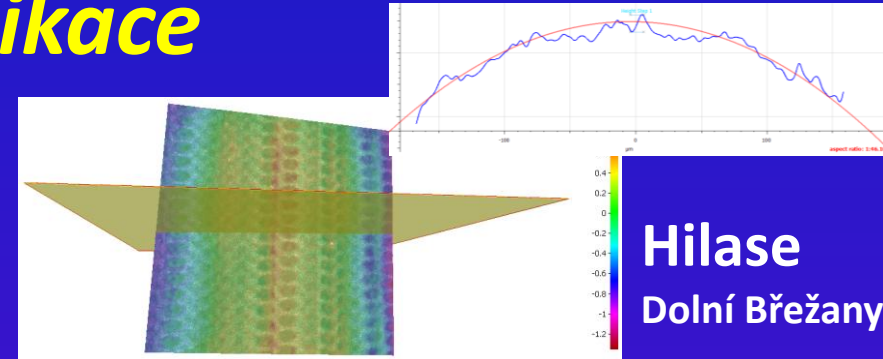
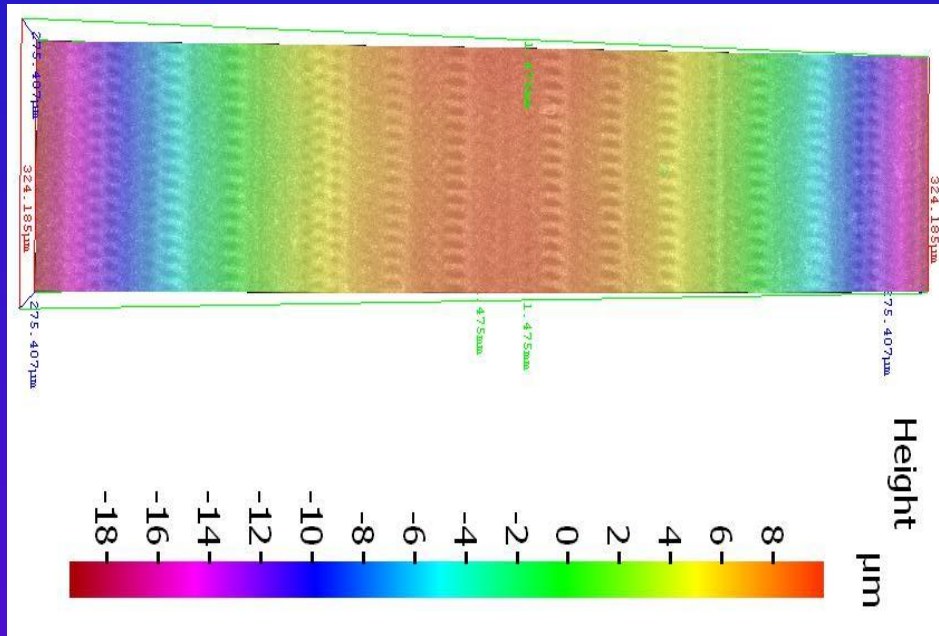
Honování, superfiniš

Retenční objem
[mm³/cm²]

Nekonvenční řešení zlepšení mazání a únosnosti – *laserové aplikace*

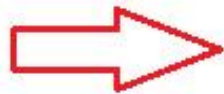
Povrchy hydrofóbní/hydrofilní a antibakteriální

Záběh povrchů – účinek kontaktních tlaků může mít řadu důsledků

Výchozí povrch

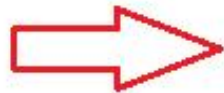
a) materiál křehký

fragmenty fází

b) materiál tvárný

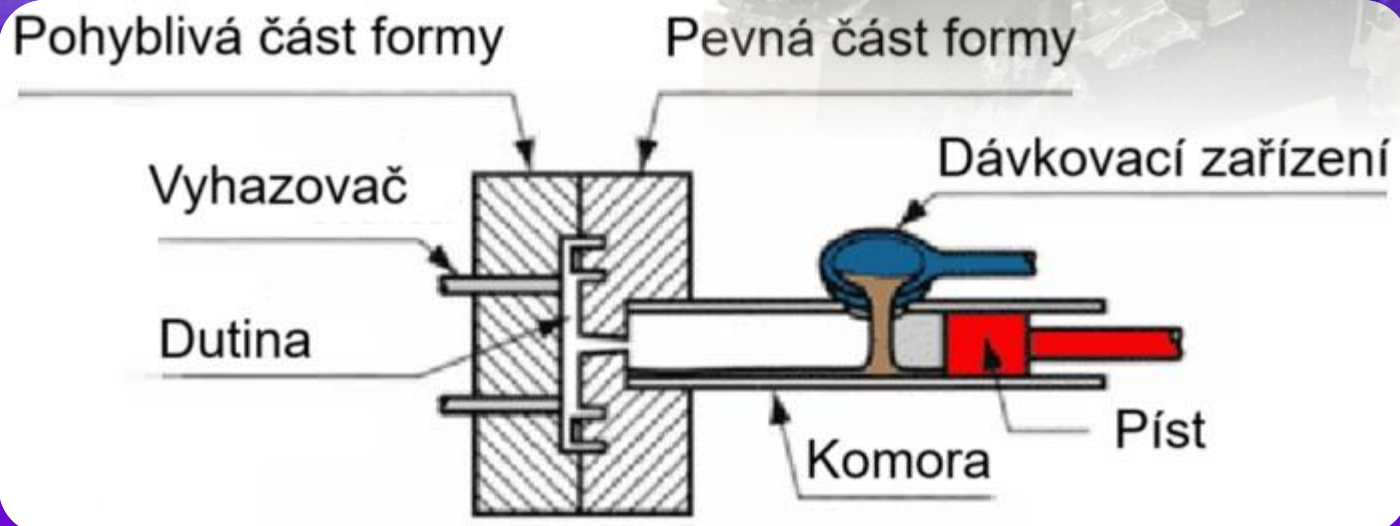
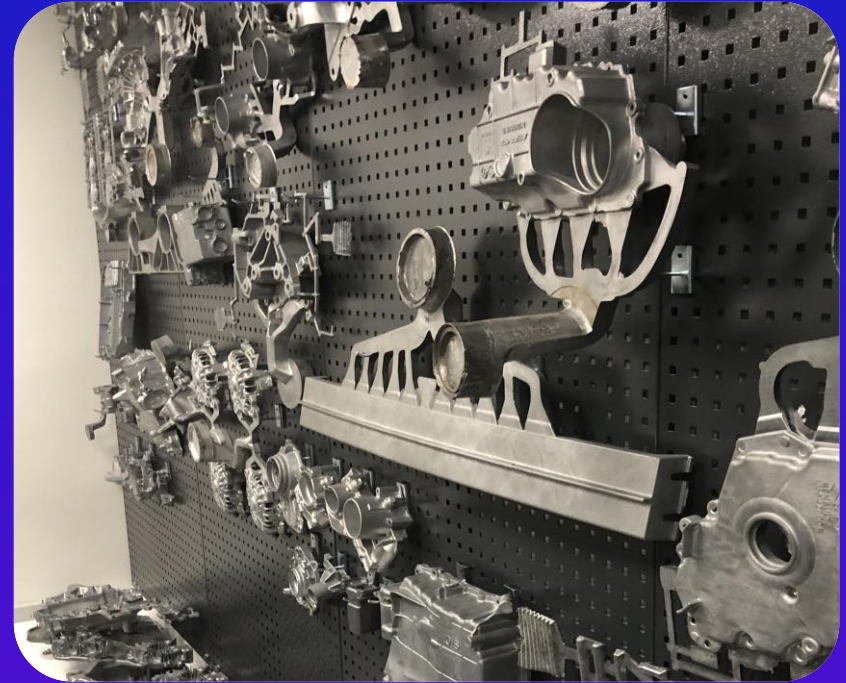
zplastizovaný
povrch

- nebezpečný otěr
(např. u povlakovaných
implantátů)

- hrozící zadření
(nevhodné, opotřebené
nebo zanešené brusivo)

Experimentální úloha: uvolňování jader při tlakovém lití zinku

Nástrojářské formy – mohou se zadřít, jsou drahé

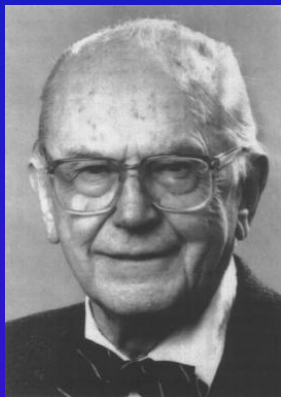

Myšlenka: vytvoření procesní kapaliny/maziva v nedostupných místech z tuhé fáze (např. z PVD povlaku) pro uvolnění jádra formy pro tlakové lití lehkých slitin (Al, Zn)

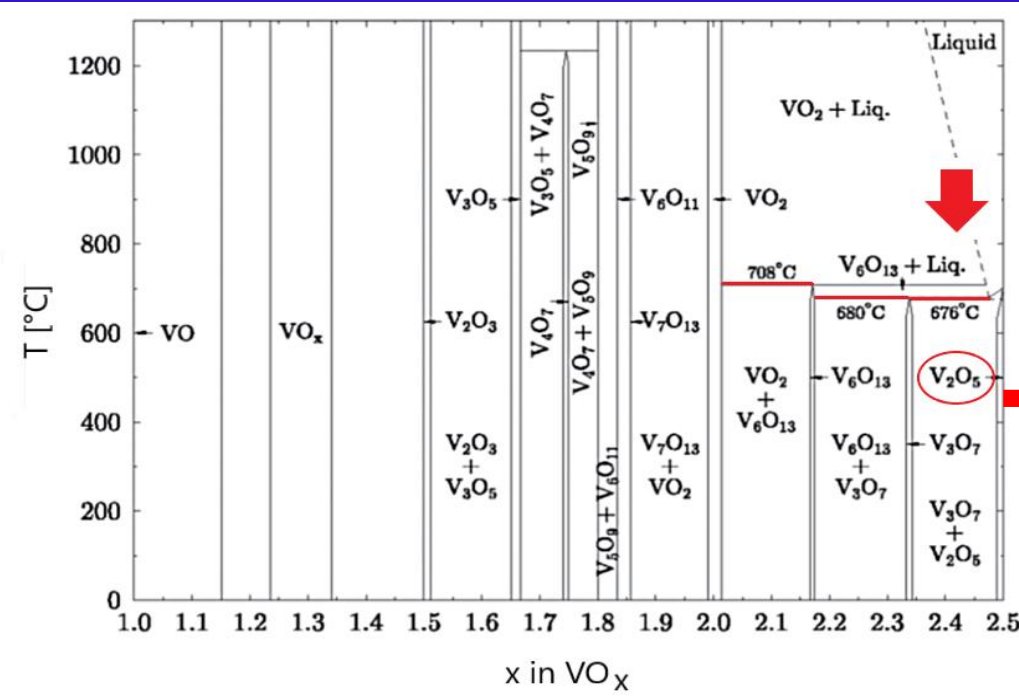
Oxidy	Pracovní oblast [°C]	Teplota tání [°C]	Součinitel tření [-]
Re ₂ O ₇	0-327	296	0,20
MgO	500-700	2900	0,35-0,50
B ₂ O ₃	500-727	450	0,15-0,30
WO ₃	500-800	1470	0,25-0,30
MoO ₃	597-800	795	0,20-0,27
V ₂ O ₅	600-100	672	0,30-0,32
TiO ₂	800-1000	1850	0,35-0,55
Al ₂ O ₃	800-1000	2040	0,30-0,50
ZrO ₂	1000	2800	0,50

Magnéliho fáze:

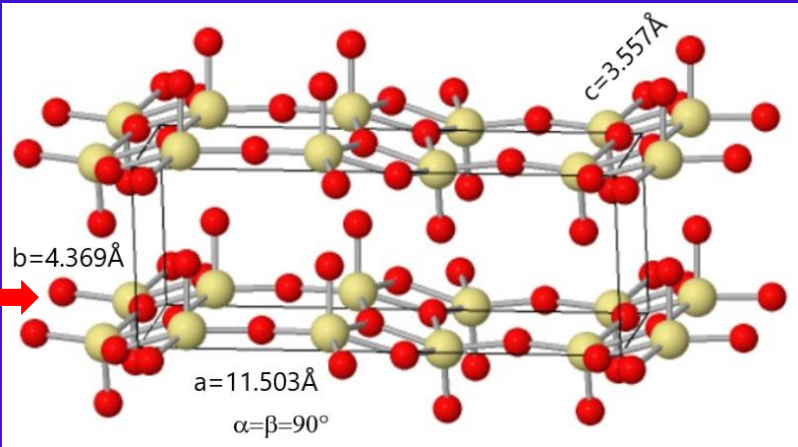
- oxidy přechodných kovů, nestechiometrické, např. oxid wolframu, oxid molybdenu, oxid titanu a oxid vanadu
- mohou fungovat jako účinná maziva za zvýšených teplot v tekutém stavu.

Arne Magnéli
(1914-1996)

Orthorhombická mřížka

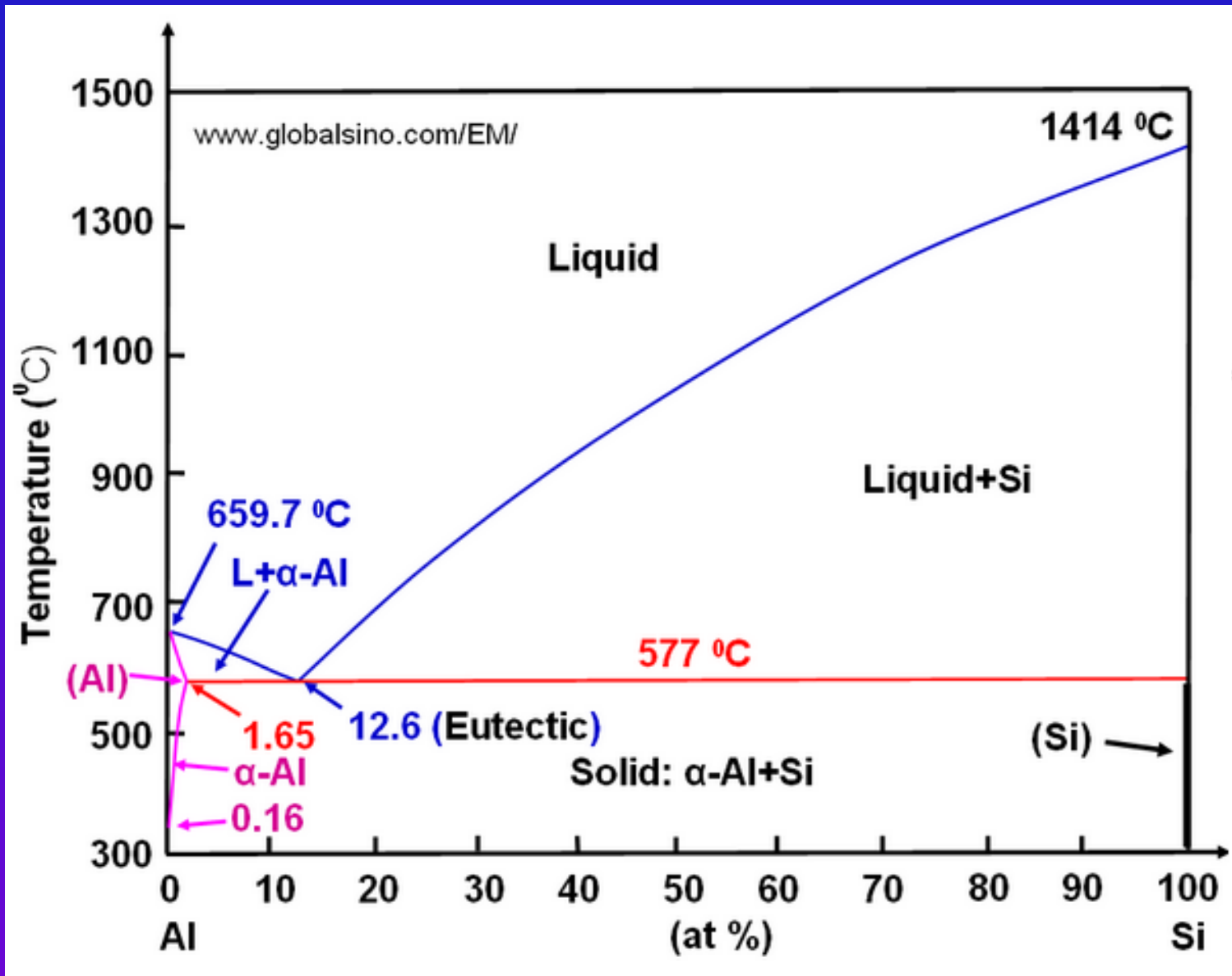

Magnéli fáze V_2O_5

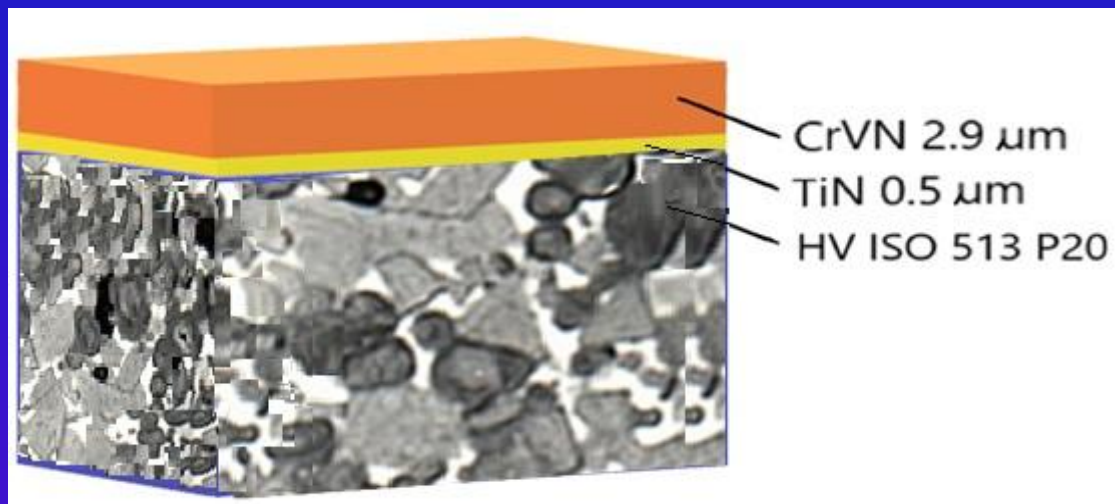
Magnéliho fáze V_nO_{2n-1}

Zdroj: <https://next-gen.materialsproject.org/>

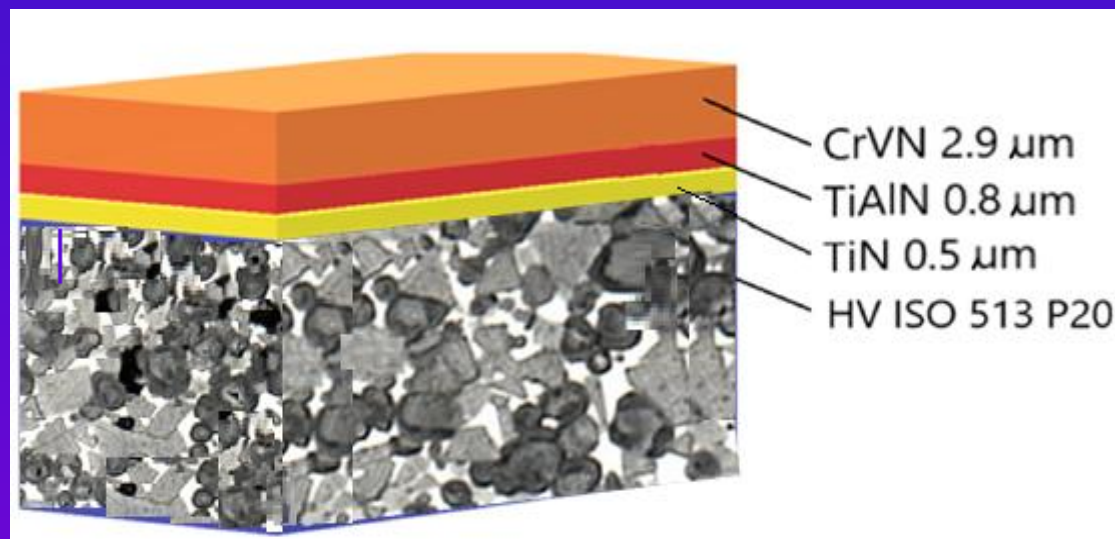
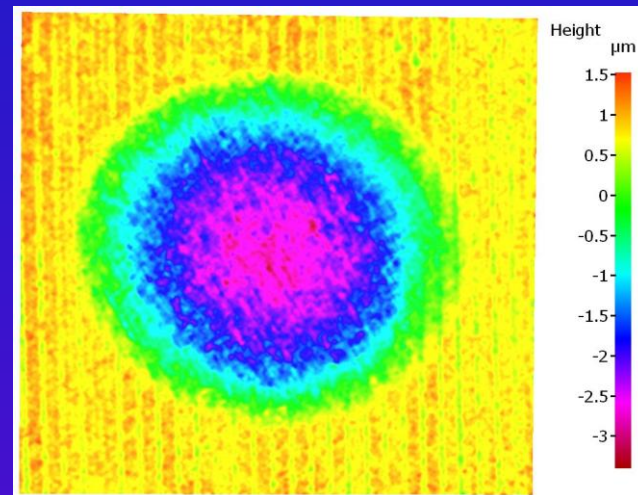
Předpokládané materiálové aplikace (silumin):

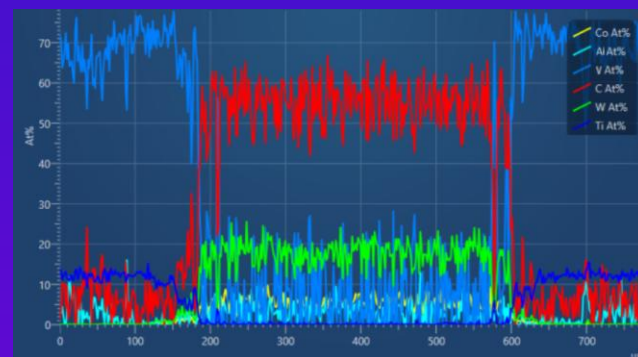
Experimentální program – zkoušeny 2 druhy povlaků

1. Duplexní povlaky (s proměnným obsahem V)

2. Triplexní povlaky

Kontrola pomocí výbrusů a AEM

Tab. 1: Přehled povlaků (každý testován 6x)

POVLAK	V [at. %]	Tloušťka [nm]
CrV ₃₅ N+TiN	35	2400-2500
CrV ₄₉ N+TiN	49	2300-2400
CrV ₆₈ N+TiN	68	2800-2850
TiAlN+TiN	-	2500-2600
CrVN+TiAlN+TiN	68	2900-3200

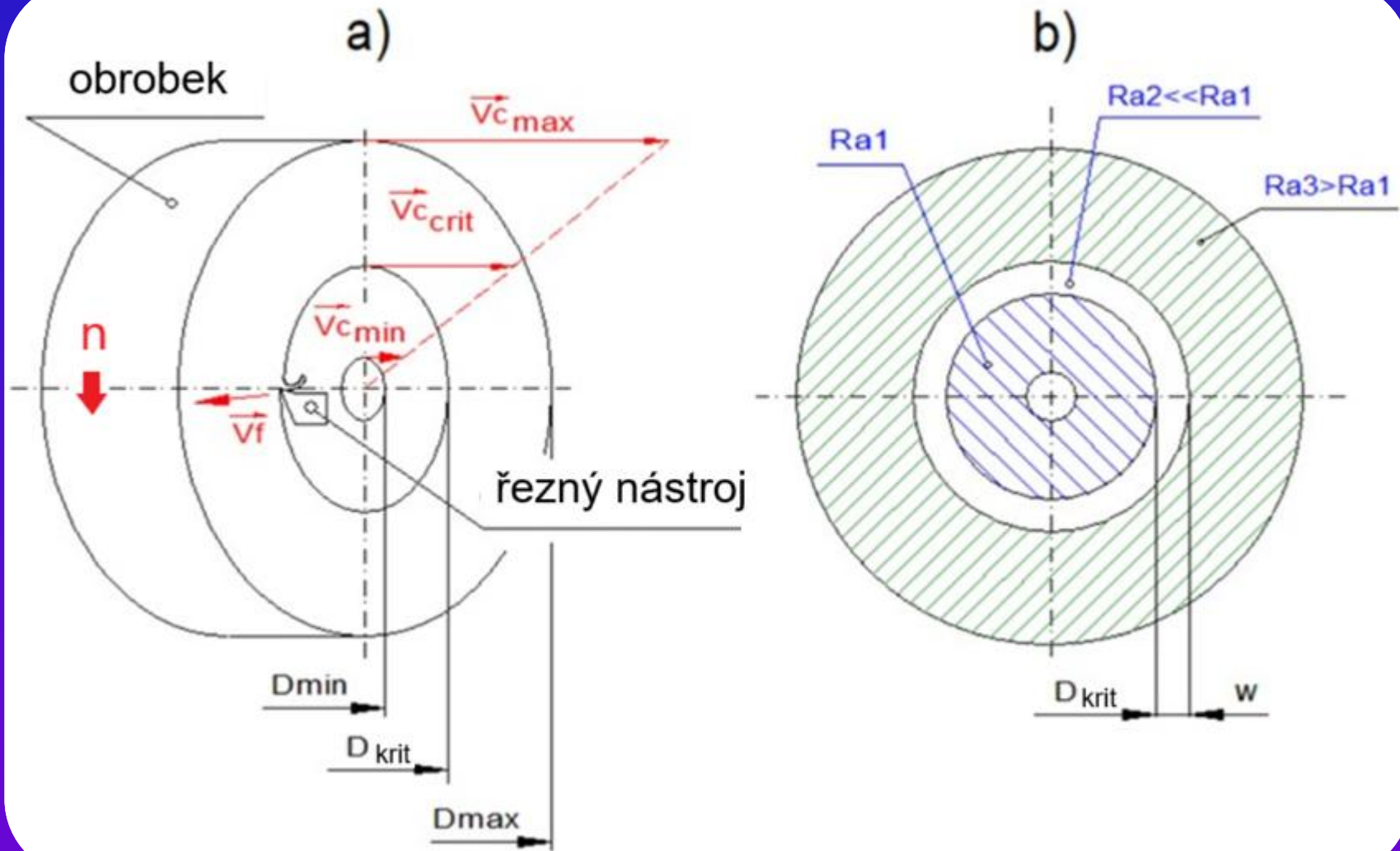

Source: <https://www.platit.com>

Obloukové povlakovací PVD zařízení Platit π311

Smluvní zkouška:

- vysoké teploty generovány čelním soustružením oceli za sucha

Experimentální podmínky

Čelní soustružení

Soustruh SU50A (11 kW)

Ocel 12 050.1

VBDCMT 09T304E-UR

Ultra jemný substrát ISO P20
(Dormet Pramet, Sump perk)

Držák S20R SCLCR 09

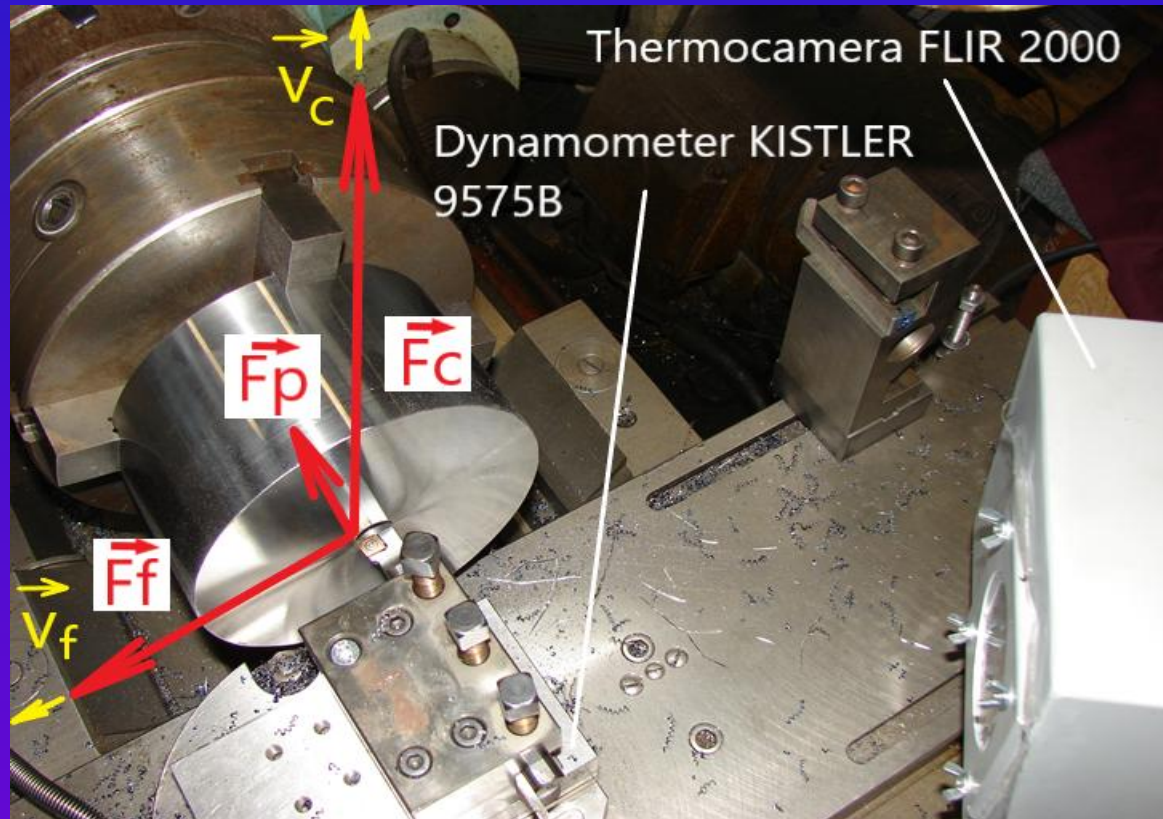
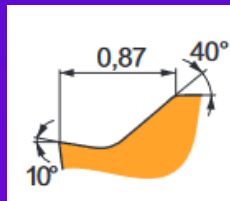
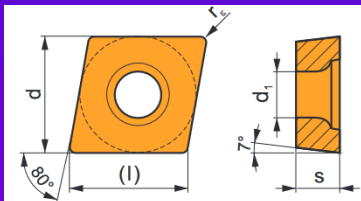
$D/d = 180/21$ mm, L 150mm

$a_p = 0.8$ mm, $f = 0.15$ mm,

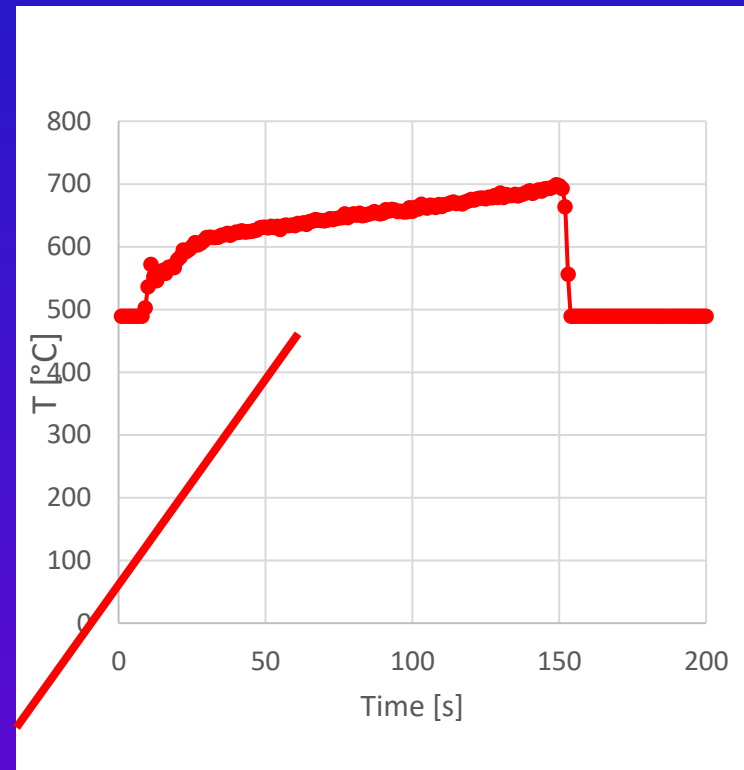
$n_1 = 700$ [1/min] $V_{c1} = 50-396$
[m/min],

$n_2 = 1400$ [1/min], $V_{c2} = 132-792$
[m/min]

Za sucha

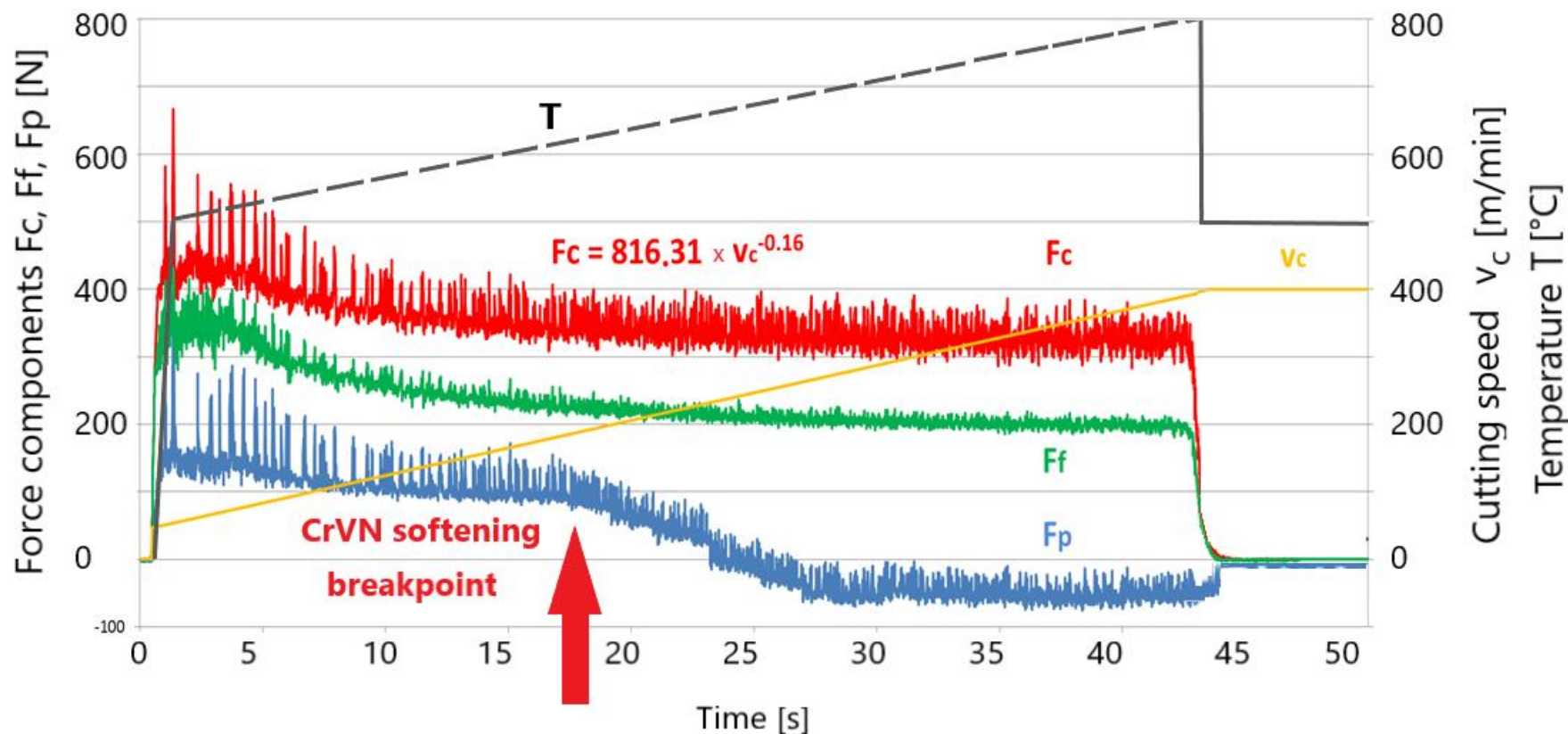

Časová regrese řezné rychlosti a teploty

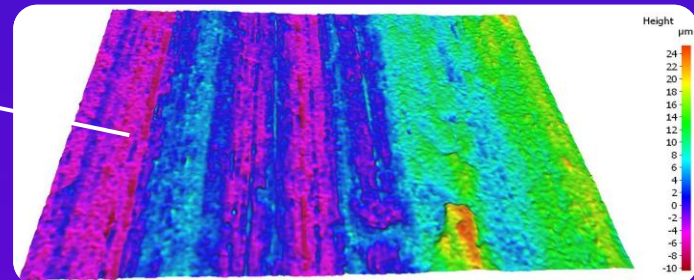
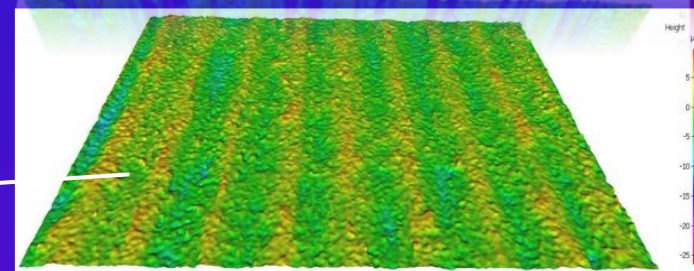
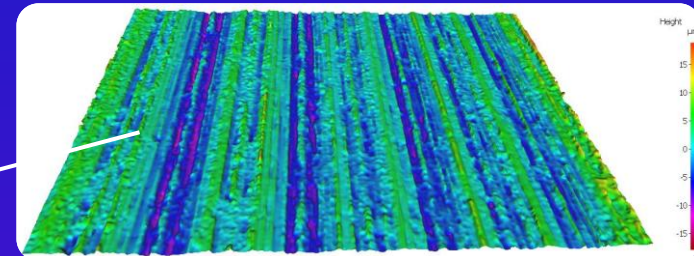
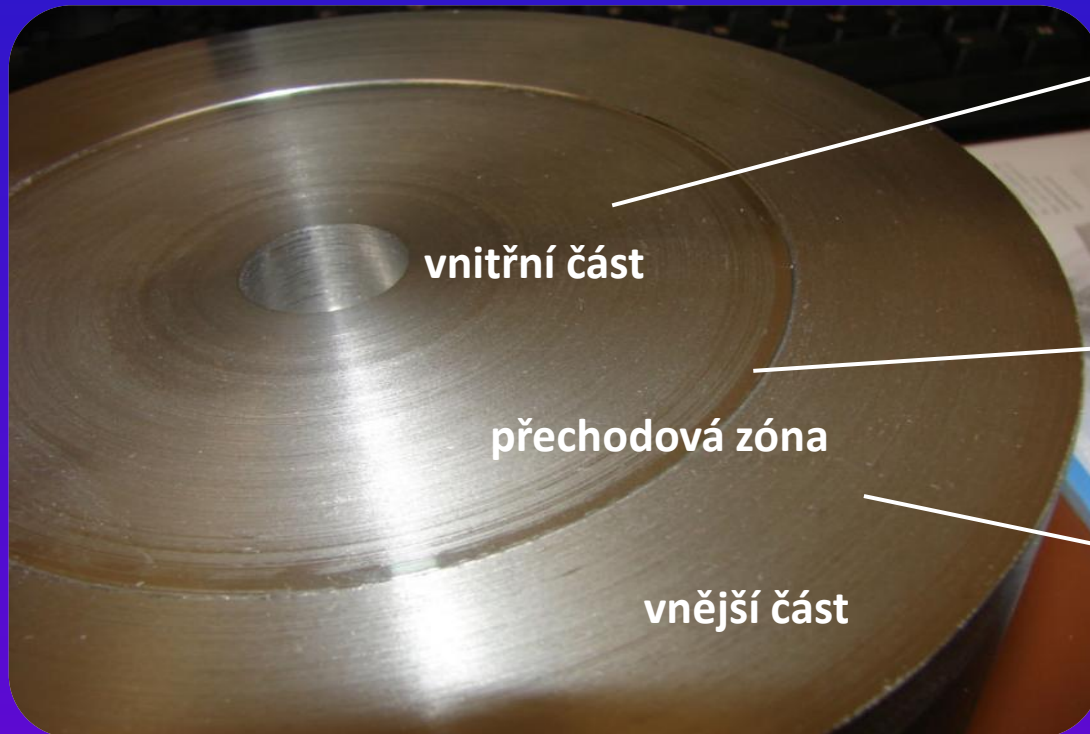
Nárůst řezné rychlosti a řezné teploty bez testovaných povlaků byl výrazně lineární. Teplota obrobku před testováním: 22-25°C

Časová řada měřených sil vyvolaných řezným procesem mazáním

Analýza kvality obrobeného povrchu

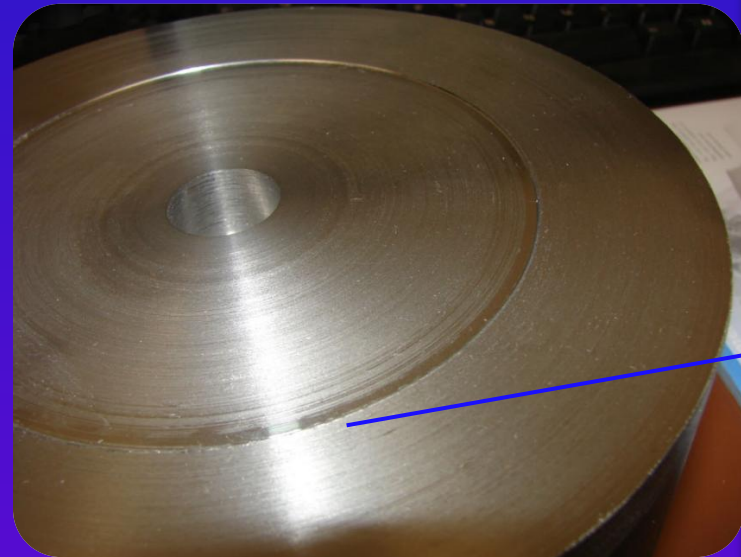
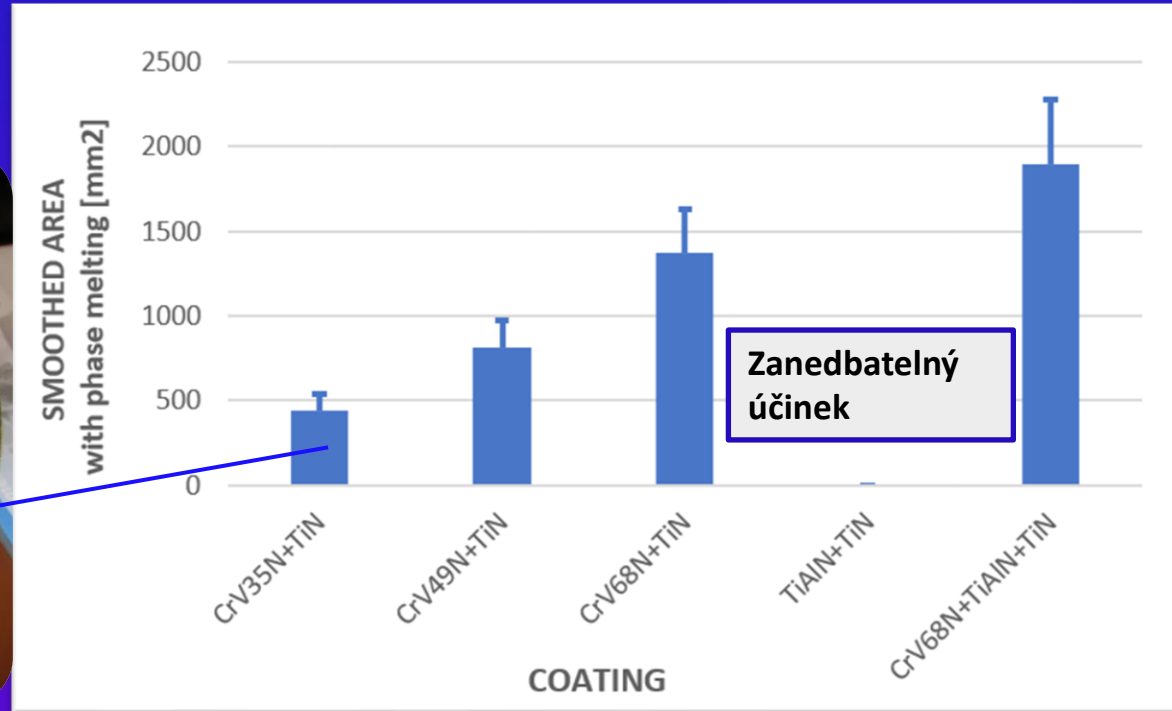
Alicona IF G5

Průměrné hodnoty drsností povrchu

[illegible]

Velikost lesklé plochy [mm²] pro různé PVD povlaky

Spotřeba energie v řezném procesu

Celková práce pro operaci čelního soustružení při konstantní rychlosti otáčení - součet práce vykonané řeznou silou, posuvovou silou a elastickými deformacemi systému:

$$W = W_c + W_f + W_{el} = \int_0^t F_c(t) \cdot v_c(t) \cdot dt + \int_0^t F_f(t) \cdot v_f(t) \cdot dt + W_{el}$$

Výpočty pomocí numerických integrací ukazují, že poměr je přibližně:

$$W = W_c + W_f = 3.146 + 0.027 = 3.15 \text{ MJ})$$

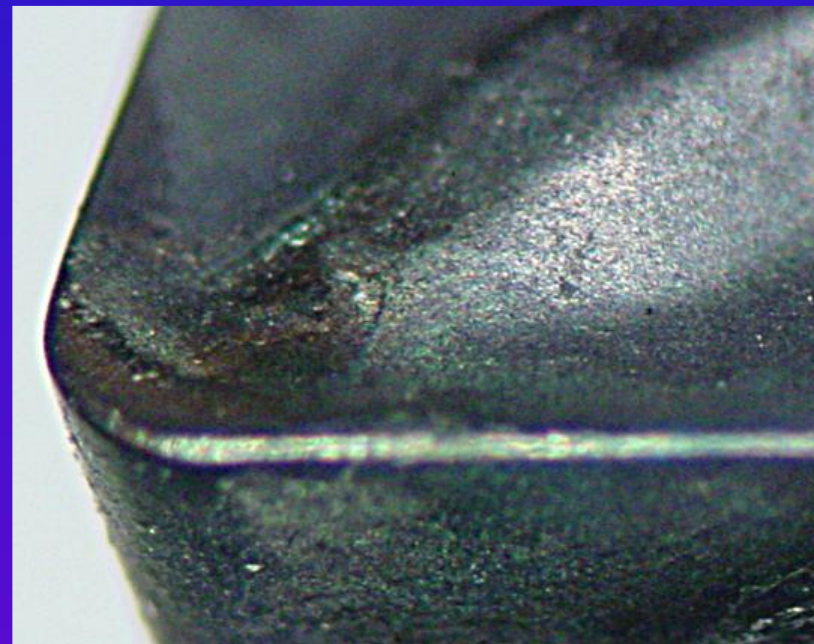
$$W = W_c + W_f + W_e = 99.970\% + 0.029\% + 0.001\%$$

Energetický účinek pasivní síly kvůli lepšímu tření v tvorbě třísky není významný, ale je rozhodující při uvolňování jader z formy.

Analýza opotřebení nástrojů

Duplexní povlak

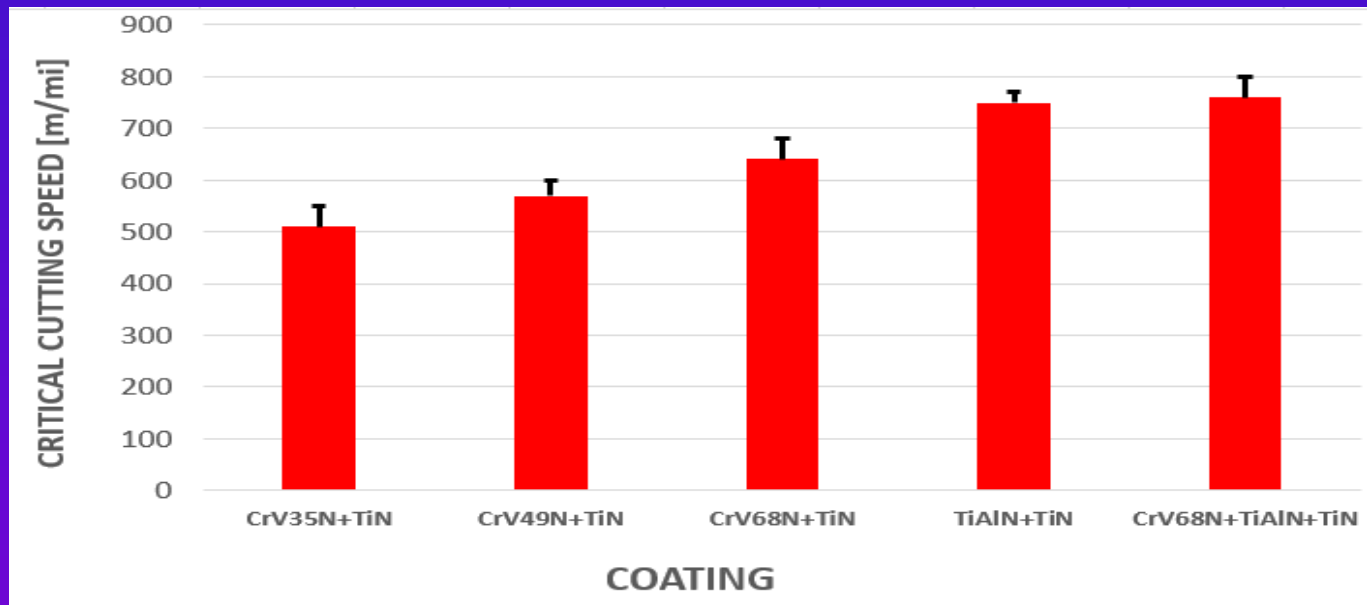
Triplexní povlak

ztuhlé kapky Magnéliho fází V_nO_{2n-1}

Tab. 2 Průměrné výsledky kritické řezné rychlosti pro různé povlaky:

POVLAK	V [at. %]	Tloušťka [nm]	$v_{c \text{ krit}}$ [m/min]
1. CrV35N+TiN	35	2400-2500	510-550
2. CrV49N+TiN	49	2300-2400	570-600
3. CrV68N+TiN	68	2800-2850	640-680
4. TiAlN+TiN	-	2500-2600	750-760
5. CrV68N+TiAlN+TiN	68	2900-3200	740-800

Závěry

- Bylo prokázáno, že při vysoké řezné rychlosti (teplotách) se povlak tavit, což zlepšilo mazání, protože měření pasivních sil přesně dokumentova
- Čím vyšší byl atomový obsah vanadu v CrAlVN, tím lepší byl mazací účinek při vysokých rychlostech/teplotách
- Pokles pasivních sil byl doprovázen zlepšením povrchové tribologie, nikoli však výrazným poklesem výkonu (úspora energie je zanedbatelná), zásadní je ochrana tlakové formy.
- Nejvyšší atomový obsah vanadu vedl k nejlepšímu řeznému výkonu s maximem 68 %
- Výsledky potvrdily vynikající výsledky pro triplexní povlak TiN + (Ti,Al)N + (Cr,V)N a stabilitu až $v_c = 800$ m/min
- Tento povlak vykazoval nejvyšší odolnost vůči řezné rychlosti a nejlepší výkon na obrobené ploše, avšak pouze pro materiály s nízkými teplotami tavení (Zn, Al) pod 700°C
- Experimentální metoda se ukázala jako přijatelná a opakovatelná, odrážející náročné podmínky v praxi
- V současné době probíhá dlouhodobý test triplexového povlaku a jeho odolnosti přenosných dílů jádra forem pro použití při tlakovém lití slitiny Al-Si12 s uspokojivými předběžnými výsledky již několik měsíců (povlaky fungují i jako dobrý benchmark opotřebení nástroje)

Reference

- [1] Magnéli A. Structures of the ReO_3 -type with recurrent dislocations of atoms: 'Homologous series' of molybdenum and tungsten oxides. *Acta Crystallography*, 1953;6:495–500.
- [2] Gardos M. Magnéli phases of anion-deficient rutile as lubricious oxides. Part I. Tribological behavior of single-crystal and polycrystalline rutile (TiO_{2n-1}). *Tribol Lett* 2000;8:65–78.
- [3] Gardos M. Magnéli phases of anion-deficient rutile as lubricious oxides. Part II. Tribological behavior of Cu-doped polycrystalline rutile (TiO_{2n-1}). *Tribol Lett* 2000;8:79–96.
- [4] Ashby MF, Abulawi J, Kong HS. Temperature maps for frictional heating in dry sliding. *Tribol Trans* 1991;34:577–87
- [5] Suoxia Hou, Gao Hui, Xioaming Jia. Research of New Composite Solid Lubricating Coating. *Advanced Material Research*. ISSN: 1662-8985. 2013. Vol. 652-654. pp1719-1722.
- [6] K.D. Shang, S.X. Zheng, S.M. Ren, J.B. Pu, D.Q. He, S. Liu, Improving the tribological and corrosive properties of MoS_2 -based coatings by dual-doping and multilayer construction, *Appl. Surf. Sci.* 437 (2018) 233–244.
- [7] J. Fortes Da Cruz, T. Da Silva Botelho, I. Lemaire-Caron, A.M. Durand, D. Messenger, Role of WS_2 , WS_2 + CrC and bonded coatings on damage and friction of Inconel 718 flat rough surfaces at high temperature, *Tribol. Int.* 100 (2016) 430–440.
- [8] Erdemir A. Solid lubricants and self-lubricating films. In: Bhushan B, editor. *Modern tribology handbook*. Boca Raton: CRC Press; 2000. p. 787–818.
- [9] A. Erdemir, A crystal chemical approach to the formulation of self-lubricating nanocomposite coatings, *Surf. Coating. Technol.* 200 (5–6) (2005) 1792–1796.
- [10] Zhang Y-S, Hu L-T, Chen J-M, Liu W-M. Lubrication behavior of Y-TZP/ Al_2O_3 / Mo nanocomposites at high temperature. *Wear* 2010;268:1091–4.

- [11] Fateh N, Fontalvo G, Gassner G, Mitterer C. The beneficial effect of high temperature oxidation on the tribological behaviour of V and VN coatings. *Tribol Lett* 2007;28:1–7.
- [12] L.Q. Kong, Q.L. Bi, S.Y. Zhu, Z.H. Qiao, J. Yang, W.M. Liu, Effect of CuO on self-lubricating properties of ZrO₂(Y₂O₃)-Mo composites at high temperatures, *J. Eur. Ceram. Soc.* 34 (5) (2014) 1289–1296.
- [13] S.M. Aouadi, H. Gao, A. Martini, T.W. Scharf, C. Muratore, Lubricious oxide coatings for extreme temperature applications: a review, *Surf. Coating. Technol.* 257 (2014) 266–277.
- [14] E.K. Hao, X.Q. Zhao, Y.L. An, W. Deng, H.D. Zhou, J.M. Chen, The effect of pre-oxidation on microstructure, mechanical properties and high-temperature tribological behaviors of HVOF-sprayed NiCoCrAlYTa coating, *Appl. Surf. Sci.* 489 (2019) 187–197.
- [15] Broniszewski K, Wozniak J, Czechowski K, Jaworska L, Olszyna A. Al₂O₃–Mo cutting tools for machining hardened stainless steel. *Wear* 2013;303:87–91.
- [16] A. Erdemir, A crystal-chemical approach to lubrication by solid oxides, *Tribol. Lett.* 8 (2000) 97–102.
- [17] X.H. Lin, Y. Zeng, C.X. Ding, P.Y. Zhang, Effects of temperature on tribological properties of nanostructured and conventional Al₂O₃-3wt.% TiO₂ coatings, *Wear* 256 (11–12) (2004) 1018–1025.
- [18] Gulbiński W, Suszko T, Sienicki W, Warcholiński B. Tribological properties of silver- and copper-doped transition metal oxide coatings. *Wear* 2003;254:129–35.
- [19] Stone D, Liu J, Singh DP, Muratore C, Voevodin AA, Mishra S, et al. Layered atomic structures of double oxides for low shear strength at high temperatures. *Scr Mater* 2010;62:735–8.
- [20] Woydt M, Skopp A, Dörfel I, Witke K. Wear engineering oxides/anti-wear oxides. *Wear* 1998;218:84–95.

Děkuji za pozvání a za pozornost!